

Luc Boltanski pragmatikus szociológiája

VI. Történelem – Társadalomtudományok Konferencián elhangzottak ismertetése

(Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Központ, Budapest, 2004. május 27.)

A vitaindító előadást Berkovits Balázs, a Debreceni Egyetem Ph.D. hallgatója tartotta „Boltanski és Thévenot pragmatikus szociológiája: kritika és cselekvésmélet” címmel.¹ Az előadó az általa programadó munkáknak tartott műveket² elemezve nemcsak ismertette Boltanski (és a társszerzők) munkáit, hanem egyszersmind kritikát is megfogalmazott. Az előadásra Némedi Dénes (ELTE Szociológiai Intézet) és Bódy Zsombor (Miskolci Egyetem) referáltak. Némedi Dénes mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy „pragmatikus szociológián” a nemzetközi szociológia Mead-et és követőit érti,³ majd az előadásban nem ismertetett legújabb, *Le nouvel esprit du capitalisme* című Boltanski könyvet helyezte el az életműben, illetve a „paradigma” vitás pontjait, „tartalmas” paradoxonait tárgyalta. Bódy Zsombor a bourdieu-i kritikái, illetve a „pragmatikus szociológia” társadalomtörténeti recepciójáról illetve ezen irányzatok történetírásba adaptálhatóságáról beszélt, kiemelve Bruno Latour történészek felfedezésére váró munkásságát.

Berkovits Balázs előadásának alapvetése szerint a leginkább Luc Boltanski és Laurent Thévenot nevéhez kapcsolható „pragmatikus szociológia” szándékai szerint paradigmaváltást hajt végre a szociológiaelméletben. Újrdefiniálja a szociológia alanya és tárgya közti viszonyt, és újfajta cselekvésméletet kínál, amelynek kezei közé egy újfajta szociológiai szubjektumot helyez. Mindezt a kritika és vele szoros összefüggésben az ideológia új típusú felfogása határozza meg. A szerzők kiinduló tézise nagyon egyszerű: a kritika képessége valójában minden, a szociológus által potenciálisan megfigyelhető cselekvőt jellemez, és ez a képesség lényegbevágó bizonyos – mindennapi – helyzet kezelésében, tehát szociológiai elemzése igen sokat elárul a cselekvőről. Első közelítésben azonban úgy tűnik, hogy ez a cselekvésmélet tulajdonképpen értelemben nem a cselekvés elmélete, hiszen a vitákat, pontosabban a vitákban felbukkanó igazolásmódokat elemzi, amelyek-

1 Az előadás szövege megtalálható az Atelier honlapján: www.atelier-centre.hu.

2 Luc Boltanski – Laurent Thévenot, *De la justification*, Párizs, Gallimard, 1991, ill. Luc Boltanski, *L'amour et la justice comme compétences*, Párizs, Métailié, 1990. A *Les cadres*, még közel áll a hagyományos paradigmához, amelytől később a szerző elhatárolódni szeretne (*Les cadres*, Minuit, 1982). A Luc Boltanski – Eve Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme*-ra Berkovits Balázs nem tért ki, a művet a vita során Némedi Dénes ismertette (*Le nouvel esprit du capitalisme*, Gallimard, 1999).

3 Ezt már Berkovits Balázs is említette, illetve a vita résztvevői is elfogadták, jöllehet a „pragmatikus szociológia” elnevezés a továbbiakban is – jobb híján – elhangzott Boltanski(ék) elméletére vonatkozóan. (Ismertetésemben az előadáson elhangzottakhoz tartom magam.)

nek a szerzők meghatározása szerint akkor jön el az idejük, amikor a cselekvés fel-függesztődik.

A kiindulópont tehát az a megfigyelés, miszerint a cselekvők gyakran élnek a kritika fegyverével, ha a helyzet úgy kívánja tőlük, s e képességüket a „kritikai szociológia” – mellyel szemben a „pragmatikus szociológia” pozicionálni kívánja magát – elvitatni látszott. Azonban, mivel meghaladási kísérletről van szó, a „pragmatikus szociológia” nem a módszertani individualizmus valamely megújított változatát kínálja, nem a cselekvők autonómiáját próbálja szavatolni a kényszerítő társadalmi feltételekkel szemben. Nem csak a cselekvőket meghatározó külső kényszerítő tényezőktől és belső diszpozícióktól tekint el, de az érdek, cél, avagy indok fogalmaival operáló elemzést sem tartják gyümölcsözőnek. A „pragmatikus szociológia”, anélkül hogy számításba venne bármiféle kikristályosodott társadalmi struktúrát, egyenlőtlenségi rendszert, hatalmi viszonyt, figyelmét a mindennapi gyakorlatokra irányítja, az elvben mindenkor újratárgyalható mikrostruktúrákra, amelyek, úgy tetszik, eleve magukban hordozzák legitimitásukat, egyúttal minden esetben felforgathatóak és újralegitimálhatóak.

Ugyanakkor a létrejövő rend megkérdőjelezése is mindig legitim. A cselekvők gyakorlatában többféle politikai filozófiából származtatható normativitás is fellelhető, a létezők között többféle sorrend állítható fel. Ezek tisztázásához segítenek hozzá a különböző politikai filozófiai művek, illetve általuk konstruálhatók meg a „*cité-k*” (*civitas*) fajtái. A „*cité-k*” olyan igazolásmódok ideáltípusait nyújtják, amelyek tisztázni hivatottak a cselekvők kritikai kompetenciáit. A „*cité*” fogalma az univerzális jelleget hivatott kifejezni, hiszen az ezen igazolásmódokhoz folyamodók, cselekvésük vagy vitában való álláspontjuk legitimálása érdekében önnön partikuláris mivoltukat haladják meg valamely általánosan elismert vagy elismertetendő közjó nevében. Egy bizonyos „*cité*” a többi lehetséges, általánosságot megalapozó elv kizárásával jön létre, a hivatkozási alap megteremtése értelmében, az igazságot eldöntő viták során. A többi lehetséges elv partikulárisnak nyilvánítatik, azonban ezen elvek mentén kialakulhatnak más „*cité-k*” is.

Boltanski és Thévenot hat „*cité*”-típust azonosít, vagyis hat olyan legfelsőbb igazolási elvet, amelyek képesek egy bizonyos típusú közjó nevében (ez lehet a hírnév, a hatékonyság, a piaci érték, a közszolgálat stb.) egy adott szituációban létrejövő, úgy az emberek, mint a tárgyak szempontjából legitim hierarchiát kialakítani, kizárólag a szituációhoz, és annak pillanatnyi állapotához kötődően. Igazolási elvekre akkor van szükség, ha a szituáció megkérdőjeleződik, a létezők elhelyezkedése többé nem egyértelmű, illetve, szükség van rájuk már magának a szituációnak a létrejöttékor is. A cselekvők ezen igazolásmódok segítségével lépnek ki partikuláris mivoltukból, amikor a vita vagy csupán az értelmezés során álláspontjukat általánossá kell tenniük a mások általi elfogadhatóság érdekében. A kiindulópont az álláspontok közelítésére, illetve saját pozíciójának elfogadtatására törő individuum, a végeredmény pedig – amennyiben az általánosítás stratégiája általában sikeres – az az általános embernek tekinthető igazság, hogy az általános mindig elfogadhatóbb, mint a különös. Ez a gondolat, bár antropológiai univerzálénak tetszik, még korántsem adhat magyarázatot

az egymástól eltérő igazolástípusok létrejöttére. Berkovits Balázs kérdése: vajon Boltanski elméletében mi határozza meg az univerzális különböző formáinak létrejöttét? Vajon a „cité-k” létezése megelőzi a vitákat? Avagy mindig újra születnének a vita során? Jelenthetik-e a „cité-k” az igazolásmódok transzcendentális feltételeit? Ez utóbbi értelmezést az támasztaná alá, hogy nem beszélhetünk a cselekvők által bensővé tett értékekről, normákról, miként az intézményesülés mechanizmusairól sem, hiszen Boltanskiék szerint mindezek a kritika tétjét jelentik. Nem maradna más megoldás, mint hogy a „cité-keket” a társadalmasodás genetikai kategóriáiként tekintjük, hiszen nem lelhetünk rá hordozójukra. Ez utóbbi megállapításoknak viszont ellentmond, hogy a felszínre hozott „cité-k” feltehetően mégis csak a nyugati kultúra részesei. Vagyis nem alkothatnak tisztán transzcendentális feltételt, ugyanis történetileg és kulturálisan meghatározottak.

Az előadó másik központi kérdése: Boltanski és Thévenot elmélete vajon a meggyezés avagy a kritika elmélete szeretne inkább lenni? A kettő között nem feszülne feltétlenül ellentmondás, ha a szerzők úgy konstruálnák meg a magyarázat fogalmi keretét, hogy a szituáció jellegzetességei, illetve az igazolásmódok jellegzetességei ne álljanak egymással szemben. Az ellentmondás megvilágításához az előadó szükségesnek látta a szerzőpáros „szituáció” fogalmát röviden ismertetni.

A szerzők a „szituáció” fogalmát kétféleképpen, és egymással nehezen összhangba hozhatóan határozzák meg, ráadásul a szituáció két ellenfogalmát is bevezetik. Egyfelől a „természetes szituációt”, amelyben az adott cselekvők és létezők nem válnak kérdéssé, ezért a gyakorlatok irreflexívek maradnak, másfelől a „kontingenciát”, a pusztán külsődleges körülmények fennállását, amelyet még nem rendezett értelmező aktus. Boltanskiék szerint azonban a „természetes szituáció”, amelyben minden fennakadás nélkül zajlik, nem tarthat ki sokáig. A partikularitások, az oda nem illő létezők, a diszfunkciók minduntalan ellepik e „természetes szituációt”, ezért ellenszert kell alkalmazni, az univerzalitásba való megalapozást, amelyre a szituáció harmonikus fennállásakor még nem volt szükség. Ekkor tűnik fel, a „természetes szituáció” ellenfogalmaként, a „szituáció”, amelyben a reflexió szerepe meghatározó. Valójában ez utóbbi eset az, amivel Boltanskiék foglalkozni szeretnének: szerintük ugyanis ekkor hozzák létre a cselekvők azt a normatív rendet, amely legitim igazolásmódokon alapul. Csakhogy ezen a ponton a szerzők a szituációt nem a természetes szituáció, hanem a másik ellenfogalom, a „kontingens körülmények” fogalmával szemben határozzák meg. Ez a „kontingencia” a „kaotikus körülményeken való felül-emelkedés” megvalósulása, ahol a személyek úgy alkalmazkodnak egy adott világhoz kapcsolódó szituációhoz, hogy „természetesen viselkednek” és a „szituációnak megfelelő diszpozíciót öltik fel” minden megelőző értékelő ítélet és igazoláselv nélkül. Ez az eljárás kizárni látszik a „természetes szituáció” fennállását, vagyis a spontán, reflexió nélküli értelemtulajdonítást. Ezt cáfolná a kritika képessége, mint legalapvetőbb emberi képesség is, amelyen cselekvéseméletük alapulna.

A probléma tehát abból adódik, hogy ellentmondás feszül egyrészt a szituáció kívánalmi és a nekik való megfelelés, másrészt a „cité-k” pluralitása alapján létrejövő kritikai magatartás között. Ezt az ellentmondást Boltanskiék fogalmi kerete nem

tudja megnyugtatóan tisztázni. Ugyanis amennyiben a „kontingens körülményekkel” szemben a „természetes szituáció” áll szemben, annyiban a helyzetből fakadó kényszerek válnak hangsúlyossá, még akkor is, ha azután megkérdőjeleződhetnek. Azonban, ha a szituáció megkérdőjeleződik, úgy nem tudható, mi lenne az adekvát cselekvés. Vagyis felmerül egy újabb kérdés: hogyan lehet valaki a szituációval egyszerre adekvát, egyszersmind vele szemben kritikus is?

A „pragmatikus szociológia” cselekvéseméletének alapvető belső ellentmondása tehát abból fakad, hogy nem tisztázott a viszony egyfelől a szituációhoz való alkalmazkodás és annak kritikai megítélése, másfelől koordináció és kritikai magatartás között.

Berkovits Balázs dolgozatának hangsúlyos eleme a „hagyományos paradigma” Boltanski-féle kritikája, a bourdieu-i „kritikai elmélet” kritikája. Boltanski és Thévenot ugyanis nem csupán a szűken vett szociológiai megközelítéseket utasítja el, hanem az egész modernkori társadalomtudomány éthoszáat is. Számukra úgy tűnik, hogy a felvilágosodásból kinövő társadalomtudományok a leleplezés szándékában fogantak. Ezért a Boltanski által „hagyományosnak” nevezett szociológia úgy jár el, mintha gyökeresen más természetű elemzéseket adna a cselekvők gyakorlatairól, mint maguk a cselekvők, és egyúttal, mintha felette állna a cselekvők saját értelmezéseinek. Ugyanis a cselekvők, érdekeikből fakadóan, az igazság leleplezéséhez folyamodnak, avagy – kifinomultabb megközelítésben – talán maguk sem ismerik cselekvéseik igazságát. Kettős módon cselekszenek: amit tesznek, az nem önmagában hordja jelentését, hanem valójában másvalamire utal, ami bevallhatatlan, nem tudott. Viszont csak így, az illúzió révén tartható fenn a társadalmi rend, vallott elvek és mélyen fekvő igazság ellentéte elrejtésének segítségével. A társadalmi rend tehát az illúzió, a hiedelmen alapul, amit a szociológusnak le kell lepleznie, a hozzátartozó érdekekkel egyetemben. Boltanski szerint a szociológus eme beállítódása azon alapul, hogy önmagát radikálisan külső pozícióba helyezi, ahonnan érdekmentesen beláthatja a cselekvők világát, s így a társadalom ezen elemzői a társadalomtudományt tartják az igaz valósághoz való hozzáférés kizárólagos letéteményesének. Ugyanakkor a „kritikai szociológia” leleplező gesztusa nem feltétlenül olyan egyértelmű – jelzi Berkovits –, mint ahogy azt Boltanskiék állítják. A szociológia magának vindikált „jobb tudása” ugyanis nem minden esetben társul a leleplezés célkitűzésével, hanem esetleg csupán olyan mechanizmusok feltárásának szándékát jelzi, amelyek nem evidensek, és hozzájárulnak a társadalmi cselekvés magyarázatához. E felfogásban e „jobb tudás” jelentené a tudományosság zálogát a mindennapi észleléshez képest. Másrészt lehetséges, hogy az adott cselekvéseméletből azért sem következik – következhet – a leleplezés igénye, mert – mint Bordieu-nél – a magyarázó elvek szerepét a cselekvők testébe ivódott struktúrák töltik be, nem pedig a fejükben megjelenő reprezentációk. Ezért a mindennapi gyakorlat, amely felelős a létrejövő uralmi viszonyokért, nem tehető reflexívvé, vagyis a cselekvőket korántsem reprezentációik vezérlik, amelyekről egy felismerő aktus révén megszabadulhatnak. (Ekképpen került az ideológiaelmélet helyére a szimbolikus erőszak elmélete.) A szimbolikus erőszak hatásait pedig nem lehet egyszerű

leleplezéssel orvosolni, hiszen azok a cselekvők által közvetlenül és természetes módon elismertek.

Az elmondottakból következik, hogy Boltanskiék vélekedése szerint a társadalomtudomány mindeztidáig csak egy radikálisan külső nézőpontból volt képes a kritikát, a társadalmi igazságtalanságot és az egyenlőtlenség elítélését elképzelni. Mivel Bourdieu szerint a szociológus radikálisan másként ismer meg, mint a cselekvő, és a cselekvőkről való ismereteit máshogyan is önti formába – hiszen egészen különböző célok vezérlik –, ezért szükségképpen meghamisítja a cselekvők gyakorlatának igazságát. Ez a meghamisítás, illetve az ettől való részleges megszabadulás Bourdieu örökös témája maradt: úgy véli, az episztemológiai megkettőzöttség nem kikerülhető, bár az önobjektiváció munkájával csökkenthető. Ezzel szemben Boltanskiék úgy vélik: kutatók és kutatottak között sokkal inkább homológia, mintsem távolság áll fent. Így érkeznek el a „kritikai szociológiától” a kritika szociológiájához. Mégpedig kettős értelemben. Hiszen esetükben egyrészt a cselekvők kritikai megnyilvánulásainak és képességeinek szociológiájáról van szó, másrészt a „kritikai szociológia” szociológiájáról. Boltanskiék felforgatása révén a „kritikai szociológia” egy szintre kerül egy bizonyos partikuláris világban egy partikuláris elv mentén megvalósuló kritikával: a tudományos elméleteket és a cselekvők mindennapi tevékenységét szimmetrikusan szeretnék kezelni. Vagyis míg a Boltanski- és Thévenot-féle „pragmatikus szociológia”, avagy a kritika szociológiája számos igazoláselevet, hozzátartozó igazolásmódot, illetve ezekből kibontakozó „világokat” fed fel a cselekvők vitáit elemezve, addig a felvilágosodás projektumában megrekedt „kritikai szociológia” csupán egyetlen egyhez folyamodik, s azt is önkényes és reflektálatlan módon vezeti be, mint a cselekvésekhez képest külső mércét.

Ezzel szemben a „pragmatikus szociológia”, hogy a „kritikai szociológiát” leleplezhesse, kidomborítja önkényes és partikuláris mivoltát, mégpedig azon az alapon, hogy – önmagáról alkotott képe szerint – a megismerés hétköznapi és tudományos eljárásait szimmetrikusan kezeli. Ezért a szociológusi kritika és a cselekvők mindennapi kritikája között nem tételez érvényesség- és értékhierarchiát. Azonban talán kijelenthető, hogy a „kritikai szociológia” – legalábbis Bourdieu-féle változatában – ugyancsak szimmetrikusan kezeli a szociológiai tárgyat és a szociológusi szubjektumot, ugyanis a szociológust is szociológiai értelemben meghatározottnak tartja. A „kritikai szociológia” ezen ága tehát nem ragaszkodik a radikálisan külső nézőponthoz, nem akarja megfigyelő és megfigyelt távolságát fenntartani, éppen ellenkezőleg, minden erőfeszítése ennek csökkentésére irányul. Boltanskiék viszont olyan társadalomtudományt művelnek, amely túl mindenfajta megelőző társadalomtudomány érvényességigényein, megpróbálja a társadalmi cselekvők kritikai képességét megalapozni. Szerintük a társadalmi cselekvők valójában kompetensebbek, mint az őket leíró társadalomtudomány, az univerzális megismerés és kritikai képesség pedig nem a társadalomtudomány sajátja, hanem a társadalomtudomány a cselekvőktől veszi kritikai kompetenciáját.

Az előadó kiemelte a „paradigma” azon sajátosságát is, miszerint a „pragmatikus szociológia” is él egyfajta redukcióval, egyfelől szándékosan eltekint bizonyos

aszimmetrikus társadalmi helyzetektől, másfelől az egyedi cselekvők partikularitása mögött egy olyan univerzalitásra való képességet próbál meg kimutatni, amellyel tetszőlegesen jellemezhető bármely cselekvő.

Végeredményben a műveket az a belső ellentmondás feszíti, hogy miképpen lehetne a cselekvők közötti együttműködésről számot adni egy, a kritikán keresztül megvalósuló legitim, és folyamatosan újraligitimálható rend terminusaiban. Ezt a kérdést oldja meg sokkal koherensebb módon a későbbi munka, a *Le nouvel esprit du capitalisme*, amely a programadó írásokban megjelenő elméleti keretet is jelentős mértékben módosítja.

Némedi Dénes éppen ennek – a magyar szociológiai irodalomban nem sok figyelmet kapott – műnek a bemutatásával kezdte hozzászólását. Némedi szerint a könyv nehezen olvashatósága ellenére – egy majdnem 850 oldalas szövegről van szó! – Boltanski legjobb munkája, ugyanis gyűjteménye az igazoló diskurzusoknak, egy-szersmind érdekes kordiagnosztikai írás.

Némedi szerint a mély Max Weber-élménnyel nem rendelkező Boltanski a nyilvánvaló utaláson túl, kapitalizmus-kritikájában kapcsolódik Weberhez. Boltanski ugyanis a kapitalizmus három különböző típusát különbözteti meg. Az első „burzoá kapitalizmusnak” nevezett időszak a 19. század közepéig tart, melyben a vállalkozó polgár a főszereplő. Erről a típusról már Sombart is ír: ez megfelel a házi, családi jellegű kapitalizmusnak. A második típus a menedzserkapitalizmus, melyben a nagyvállalatokat igazgató káderekre összpontosul a figyelem. Ez a típus a 20. század harmincas éveitől a hatvanas évekig terjedő korszak jellemző típusa. A harmadik, „globalizált” kapitalizmus a projekt-rendszeren alapszik, melynek új társadalmi jellemzőit a hálózat metaforájával lehet leírni. Tulajdonképpen egy új „cité” – a *cité par projet* – kialakulásának lehet(t)ünk tanúi, ahol a cselekvő célja kapcsolatai szaporítása. Ebben a „citében” az az ember a „nagy” – sikeres –, aki kapcsolati hálóját minél szélesebbre terjeszti ki. Igen ám, de Boltanski elméletében problematikus pont marad a „nagyság” jelensége, hiszen nem világos például hogyan jönnek létre a „nagyság” kritériumai.

A „cité-k” tehát mindig az igazságosság kérdéseire irányulnak, és a „cité-knek” ezek az igazságosságai jelentik az igazolás alapjait, ugyanakkor elválaszthatatlanok a kritika lehetőségétől. A „cité” tehát egyszerre legitimál és delegitimál. Boltanski és Chiapello ezt konkrét példákkal is igazolja a ’60-as, ’70-es évek francia társadalomtörténete és menedzserirodalmának diskurzuselemzése segítségével. Értelmezésük szerint a kapitalizmus kritikája maga is hozzájárul ennek újratermeléséhez és fenntartásához, hiszen a Boltanski-féle logika szerint a kritika mindig „belülről” jön és az adott összefüggés, „cité” működésmódjából következik.

De miért lehet egy „cité” kritikai? – teszi fel a kérdést Némedi. Boltanski a kritika alapelveit szolgáló négy antropológiai beágyazottságot határoz meg, úgy mint a személy szabadságát, az inautentikusságot, a szenvedésre (és mások szenvedésére) való érzékenységet, és feltételezi a közös emberi minőséget. Ezeket az egyetemes általánosítható elveket azonban Boltanski nem nyomozza tovább, ami egyfelől érthe-

tő, hiszen a kritika egyre általánosabb alapelveinek a keresése egyre távolabb viszi a szerzőt a történetiségtől, a kritikát gyakorló szubjektumtól. Másfelől a francia szociológia előnyére válna – így Némedi –, ha konzultálna Jürgen Habermas kommunikatív cselekvés elméletével, és egyáltalán nagyobb odafigyelést tanúsítana a nyelv problematikája iránt, hiszen e problémamegoldási kísérletek nélkül, Boltanski – mint látható – a történelem feletti kvázi-transzendenciáig jut vissza. Némedi Dénes szerint Boltanskiék paradoxona ebből adódik: egyszerre szeretne egyetemes elvet képviselni és konkrét kritikákat megfogalmazni.

Bódy Zsombor beszámolójában leszögezte: a történetírásban sem a bourdieu-i kritikai, sem a „pragmatikus szociológia” nem váltott ki mélyebb érdeklődést. Bourdieu-nek ugyan végbement valamiféle társadalomtörténeti recepciója, hiszen a francia társadalomtörténet-írásban mind a mezőelmélet, mind a társadalmi küzdelmek szimbolikus dimenziója jelen van (vö. M. Offerlé, Ch. Charle, L. Pinto műveit). Ezek azonban inkább a történeti anyag előadásának elrendezését szolgáló szempontok, nem pedig a kutatást irányító kérdésfeltevések vagy a vizsgálat során alkalmazott eszközök.

A német társadalomtörténet klasszikus irányzata – a *historische Sozialwissenschaft* – azonban módszeresen látott hozzá Bourdieu recipiálásához. A bourdieu-i tőke fogalom az osztályszemlélet, a habitus fogalma pedig a struktúra és a cselekvés közötti közvetítőként az egyéni cselekvések figyelembevételére szempontjából bír elméleti fontossággal a *historische Sozialwissenschaft* számára. A gyakorlatban azonban Bourdieu mindenekelőtt kultúraszociológiát nyújt és a polgárságkutatásokban használják. Így a bourdieu-i szociológia német történeti recepciójából kimarad mind az életmű kritikai dimenziója, mind Bourdieu-nek a szociológiai tudás előállítására vonatkozó megfontolásai, mind pedig a társadalmi valóság konstruált jellegének belátása.

Ezzel szemben a „pragmatikus szociológia” nem esett még át módszeres történeti recepción. A mikrotörténészeknél elszórta ugyan fellelhetőek Luc Boltanski és Laurent Thévenot művére hivatkozások, azonban az irányzat történetírói adaptálhatóságának vizsgálatára még senki sem vállalkozott, pláne nem arra, hogy empirikus munkában próbálja meg alkalmazni a „pragmatikus szociológia” megismerési eljárásait vagy fogalmait.⁴ Pedig ez az irányzat talán még alkalmasabb lenne erre a bourdieu-i szociológiánál, illetve megfigyelhető egyfajta rokonság a társadalomtörténet újabb irányzataiban felmerülő igényekkel. Boltanski szociológiájának sajátossága, hogy a cselekvőket nem pozícionálja makroléptékben a társadalomban, illetve hogy nem a cselekvők kompetenciái felől közelít a cselekvésekhez, hanem a teljesítményt, a performanszt vizsgálja, és innen jut el az aktorok kompetenciáihoz. Ez szimpatikus lehet a mikrotörténelem számára, mely úgy látja, hogy a loká-

4 Szekeres András a vita során megemlítette, hogy Simone Cerutti legújabb könyvében Boltanski olvasási módját alkalmazva mutatja be jogi precedenseken keresztül az újkori jogrendek pluralitását, egymásmellettségét. *Giustizia sommaria. Pratiche e ideali di giustizia in una società di Ancien Régime* (Torino, XVIII secolo), Gian Giacomo Feltrinelli Editore, Milano, 2003. (sous presse)

lisan megfigyelhető cselekvések megragadása nem sikerülhet azzal, ha ezek végrehajtóit az ismert nagy társadalmi kategóriák alá osztjuk be.

A „cité-k” modellje megint csak ismerős lehet a mikrotörténészeknek is, hiszen ennek generatív modellje éppen úgy nem leíró modell és nem is előrejelzésre szolgál, hanem arra, hogy segítségével az összes megfigyelhető magatartás magyarázható legyen. S mindkettő számára fontos a szimmetria is, azaz szükséges a cselekvők nevetséges, kudarcot vallott akcióinak elemzése, vagyis a sikeres és sikertelen próbálkozások szimmetrikus figyelembevétele. Éppen úgy, ahogy a mikrotörténész is csak akkor tekinti megbízhatónak a maga generatív modelljét, ha azok segítségével a marginális eseteket is magyarázni tudja.

Bruno Latour munkásságából Bódy Zsombor az adaptációra érdemeseket emelte ki. Ilyen mindenekelőtt a hálózat latour-i fogalma. Ennek előnye szerinte, hogy rugalmasabb, mint a rendszer fogalma, történetibb, mint a struktúráé, és empirikusabb, mint a komplexitásé. A hálózatok különféle méretűek lehetnek – a modernitást éppen a hálózatok méretnövekedése jellemzi –, de még a legnagyobb hálózat is minden pontján lokális marad. A mikrotörténelem számára, amely azzal a problémával küzd, hogy miként általánosítsa a lokális léptékű elemzések eredményeit, illetve hogy hogyan jusson el a lokálistól egy nagyobb, legalább országos léptékhez, a hálózat latour-i fogalma nyilvánvalóan hasznos lehet. Ugyancsak fontosak lehetnek Latournak azok a megállapításai, amelyek a tárgyakkal és a dolgokkal a hálózati terjedésük közbeni stabilizálódásáról szólnak. Ezek révén újra bevezethető lenne a történetírásba a hosszú időtartam fogalma, immár nem determinista értelemben, hanem mint bizonyos folyamatok – az interakcióknál vagy akár az életrajzilag átfogható időnél hosszabb – pályáivé.

Végezetül Bódy Zsombor még egy, a „pragmatikus szociológia” és a mikrotörténelem közti rokon vonást emelt ki: egyik kutatói gyakorlat sem törekedik arra, hogy megértő tudomány legyen, sem pedig arra, hogy oksági magyarázatokat adjon. Tulajdonképpen az összetett elemzések végeredménye leírás.

Látható, a konferencia nem csak Luc Boltanski – és társszerzői – Magyarországon nem tárgyalt munkáinak ismertetését tűzte ki céljául, hanem gondolataik kritikus megvitatását is. Az előadók és a hozzászólók többszempontú megközelítésükben nyilvánvalóvá tették, hogy a tárgyalt teóriák számos kérdést nyitva hagyva, a továbbgondolást ösztönzik. Ennek eredményeit – remélhetőleg a nem túl távoli jövőben – a társadalomtudomány(ok) iránt érdeklődő magyar olvasók is kézbevehetik majd.

Takács Erzsébet